

KÖKLER
YAY ÇEKEN
KAVİMLERİN ŞAFAĞI
DİL, ARKEOLOJİ, TARİH, ANTROPOLOJİ VE
ETNOGRAFYA IŞIĞINDA
ALTAY HALKLARININ KÖKENİ

III. CİLT
ANTROPOLOJİ VE ETNOGRAFYA

Hazırlayan
SERGEN ÇİRKİN

YAYIN NU: 1741
KÜLTÜR SERİSİ: 973

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-168-2 978-625-408-165-1 (Tk)

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Kapak Tasarımı: Ceyhan Durmaz

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Baskı ve Cilt: VİZYON BASIMEVİ KAĞITÇILIK
MATBAACILIK VE YAY. SAN. TIC. LTD. ŞTİ.
Beylikdüzü O.S.B. Mah. Orkide Cad. No: 4/2
Beylikdüzü/İSTANBUL Tel: (0212) 671 61 51
Sertifika No: 52098

İstanbul - 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik
çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı
yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez,
çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

KÖKEN AİDİYETİ AÇISINDAN TOTEMİZM VE ATALAR KÜLTÜ İNANCI

KÜBRA YILDIZ ALTIN¹

Totemizm, onu ilk kez bilimsel açıdan kullanan ve insanlık tarihine bağlayan J.F. McLennan'dan [1865] günümüze değin tartışılan bir terim olmuştur.¹ Tartışmalar özellikle totemizmin tanımı üzerinde yoğunlaşmıştır. Günümüzde ise totemizm üzerine sayısız çalışma yapılmıştır ve yapılmaya da devam etmektedir. Başlangıçta - diğer birçok sosyal bilim alanında olduğu gibi - totemizm meselesi "teolojik" temelde açıklanmıştır (dinin temelinin veya ilk çıkış noktasının totemizmde aranması bunların başında gelmektedir). Bununla birlikte totemistik inanışlar, genel olarak birey, cinsiyet veya insan-doğa ilişkisi gibi konular olmak üzere teolojik yaklaşımın dışındaki farklı alanlarda da incelenmiştir.

Bu çalışmada totem ve totemizm meselesiyle ilgili herhangi bir tartışmaya girilmemiştir. Metin merkezli bir yöntem izlenmiş, kayıt altına alınmış verilerden ve konuyla ilgili öne sürülmüş kuramlardan yola çıkılmıştır. Araştırmada eleştirel bir bakış açısı temel alınmış ve tarihsel devamlılığa dikkat edilmiştir. Ana konudan uzaklaşmamak amacıyla köken aidiyetine, totemizme ve atalar kültürüne odaklanılmıştır.

Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Halkbilimi Bölümü, e-posta: kubrayildiz89@gmail.com

Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Anabilim Dalında hazırlanmış olan "Türk Kültüründe Atalar Kültü" başlıklı doktora tezinden hareketle üretilmiştir.

¹ McLennan, insanların kendi güçlerinin bilincinde olduklarını ve bunun doğal sonucu olarak kendi güçlerini bitki, hayvan veya bazen de cansız nesnelere yansıtıklarını ifade etmiş ve bu düşüncelerini "totemizm" kavramıyla formüleştirmiştir. Özbudun, S. (2009). "McLennan, John F.". *Antropoloji Sözlüğü*. Ed. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 578; Beydili, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Çev. Eren Ercan. Ankara: Yurt-Kitap Yayın, 560; Goldenweiser, A.A. (1912). "The Origin of Totemism". *American Anthropologist*. New Series. Vol. 14, No. 4, 600-607, 600; Hañcerliođlu, O. (1975). *İnanç Sözlüğü (Dinler-Mezhepler-Tarikatler-Efsaneler)*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 643.

Çalışma boyunca “totem” konusu, çoğunluk tarafından kabul gören tanımlar üzerinden irdelenmiştir. “Totemizm” ise köken aidiyeti temelinde ele alınmış; totemizm ve atalar kültü ilişkisi ortaya konulmuştur. Köken aidiyeti konusunda önemli sonuçlara ulaşmaya sağladığı için en çok “grup-klan temelli ve akrabalık ilişkisine dayalı totemistik inanışlar” üzerinde durulmuştur.

Totemizmin Ortaya Çıkışına İlişkin Bazı Değerlendirmeler

İlkel insan için bir bütün olarak evren, “doğal hukuk” olarak kavramsallaştırılan pozitif hukuk değil, “ahlakî veya ritüel kanun” şeklinde ifade edilen bir usul ile yönetilen “ahlakî veya sosyal bir düzendir”.² Bu düzeni tanımlamada sıkça başvurulan totemizm ise sosyal bilimciler için kullanışlı bir çerçeve sunmuştur. Bu bağlamda totemizm, ilk antropologlar tarafından kuramsal çerçeve olarak kullanılmıştır. Kuramsal çerçevede insan hayatındaki “ortak ata” düşüncesinin, sosyal bir örgütlenme biçimi olan “klan” birliğinin ve evlenme biçimi olan “egzogami” gibi toplumsal yapıyı meydana getiren önemli oluşumların açıklanması amaçlanmıştır.³

Totem ve totemizm, başlangıçta, insan ile doğal çevresi arasındaki biçimselleşmiş bütün ilişki türlerini açıklamaya yarayacak bir kavram olarak önerilmiştir.⁴ Totemizm, toplum ve (hayvan veya bitki gibi) doğal türler ile olan “saygıya dayalı genel ilişkinin özel bir gelişimi” olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla totemizm, insanoğlunun doğa ile bağını düzenleme biçimini veya insanlarla hayvanlar arasındaki özgül ilişkiyi anlamak için kullanılmıştır.⁵

Totem sistemlerinin oluşumunu “ortak ata” düşüncesiyle açıklayan yaklaşımlar da vardır. Bu kurguya göre mevcut yerlilerin ataları ülkelerine ulaştıklarında, onlar çeşitli yönlere yayılmışlar ve yerel gruplara ayrılıp gelişmişlerdir. Bu aşamadan sonra her grup, kendi geleneklerindeki ve organizasyonlarındaki özellikleri korumuştur. Tüm bu oluşumlar ise hepsinin ortak bir ataya sahip olduğu varsayılarak açıklanmıştır.⁶

Totemizmin kökeni hakkındaki bu tür değerlendirmelerde ortak atanın çoğu zaman hayvanla ilişkilendirildiği görülür. Böylece grup için önemli görülen hayvan ile grubun atası özdeşleştirilir ve bu durumda grubun insan

² Radcliffe-Brown, A.R. (1952). *Structure and Function in Primitive Society: Essays and Addresses*. Glencoe, Illinois: The Free Press, 130.

³ Emiroğlu, K. (2009d). “Totem, Totemizm”. *Antropoloji Sözlüğü*. Ed. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 809.

⁴ Bonnefoy, Y. (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü II*. Çev. Levent Yılmaz. Ankara: Dost Kitabevi, 827-828.

⁵ Ersoy, E. (2009). “Etnozooloji”. *Antropoloji Sözlüğü*. Ed. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 290; Radcliffe-Brown, 1952: 126.

⁶ Spencer, Baldwin and Gillen, F.J. (1899b). *The Native Tribes of Central Australia*. London: Macmillan And Co. Limited, 117-118.

atası, dönüşmüş bir hayvan olarak kurgulanır. Lang'a göre bu türden anlatılar, "koruyucu-ruh/guardian-spirit" düşüncesinin insanoğlunun insan atalara/human ancestors sahip olduklarına ilişkin temel inanış ile ilgili tepkisinden ileri gelmektedir.⁷ Dolayısıyla bazı topluluklardaki atalara ilişkin inanış ve uygulamalar, yani atalar kültü bu toplulukların totemistik inanışlarında etkili olur. Bu türden inanışlarda atasal veya atalara ilişkin ruhların/ancestral spirit reenkarnasyonu veya atanın bir hayvanda yeniden doğumu, yani hayvanda ata ruhunun varlığı söz konusudur. Örneğin, Avustralya yerlilerinden olan Aruntaların inanışına göre her klan üyesi - Alşeringa dönemine ait olan - bir atanın veya hayvanın ruhsal parçasıyla ilişkilidir. Bu ilişkiye göre atanın veya hayvanın ruhsal parçası üyelerde yeniden hayat bulur ve bu sayede totem olan ata, torunları aracılığıyla yeniden yaşama döner.⁸ Atanın ruhunun hayvan, bitki veya bir çocukta reenkarne olduğu, yeni bir bedende dirildiği aynı kabileden alınan şu örnekte daha açık bir biçimde görülmektedir. Spencer ve Gillen'in aktardığına göre Aruntalar arasında ataların ruhu annenin bedeninde reenkarne olur ve böylece ataların ruhu çocuğun ruhu olur. Bu durumda nesilden nesle totem-atanın aktarımı gerçekleşir.⁹

Bütün bu düşünüş biçiminde, insan ve doğa (çoğu zaman hayvan) birleştirilerek insanoğlu ve tabiatla köken birlikteliği kurulmuş olur. Bu ifadeden anlaşılabilir gibi hayvan ve insanı özdeşleştiren köken mitlerini, insanoğlunun tamamen tabiata bağımlı olarak yaşadıkları dönemin hatıraları olarak değerlendirmek mümkündür.

Klanların soylarını dayandırdıkları veya geldiklerine inandıkları şey'ler araştırmacılar tarafından totem olarak adlandırılmış ve bu adlandırma ise totemi, fetiş¹⁰ veya anima gibi benzerlik taşıdığı akrabalarından ayırmıştır. Totem ile kurulan akrabalık bağlamındaki soy bağına dair inanış, totemi köken birlikteliği düşüncesine yaklaştırmıştır. Bu bağlamda totem, bir klanın, insan grubunun veya tek başına bireyin mistik ve büyüsel duygularla kendini bağlı hissettiği hayvan, bitki, doğa olayı veya cansız herhangi bir nesne olarak tanımlanmıştır. İnsan ve doğa alemini birbirine yaklaştıran bu duygusal

⁷ Lang, A. (1912). "Method in the Study of Totemism". *American Anthropologist*. New Series. Vol. 14, No. 2, 368-382, 375; Lang, A. and Burne, C.S. (1902). "The Origin of Totem Names and Beliefs". *Folklore*. Vol. 13, No. 4, 347-393, 355.

⁸ Lévy-Bruhl, L. (2006). *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*. Çev. Oğuz Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 52-53.

⁹ Spencer, Baldwin and Gillen, F.J. (1899a). "Some Remarks on Totemism as Applied to Australian Tribes". *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. Vol. 28, No. ¾, 275-280, 277.

¹⁰ Fetişizm, tüm mitolojik sıkıntılar için her derde deva haline gelmiştir. Yakın zamanda Afrika nazarlığı veya tılsımı olan bir fetiş, ataların ruhunun ikamet ettiği bir totem olarak tanımlandığı zaman ise zirveye ulaşılmıştır. Mülller, M. (1897). *Contributions to the Science of Mythology I*. London: Longmans, Green And Co., 195.

akrabalık bağı “ortak ata” düşüncesini yaratmıştır. Bu bağlamda totem, bu bağlantıdan doğan görevler, yasaklar ve ritüeller bütününe ifade eder şekilde düşünülmüştür.¹¹

Totem ve ritüel arasında da doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü bir toplumun maddî veya manevî refahı üzerinde önemli etkileri olan herhangi bir nesne veya olay veya bunları temsil eden herhangi bir şey, ritüel tutumun nesnesi olma eğilimindedir.¹²

İnsanlar ve totemleri arasında ritüel bir ilişki olduğunu düşünen sosyal bilimciler için totemizm, insanoğlu ve doğal türler arasındaki genel ritüel ilişkinin özel bir gelişimi olarak görülmüş veya özel bir gelişimden kaynaklandığı düşünülmüştür.¹³

İlkel insanın çok daha geniş ve çeşitli hayvan, bitki veya maden biçimlerindeki fetişlerinin sadece bir formu olan totemizm temelinde insan topluluklarının ataları olarak, bazı çevrelerde biyolojik bir türe olan inanç biçiminde de ifade edilmiştir.¹⁴ İnsan ve doğa ilişkisi bağlamında, insan grupları veya bireyler ile özel hayvanlar veya bitkiler arasında ritüelleşmiş adetleri anlatan ve bazı durumlarda bu hayvanları ve bitkileri yemekten sakınmayı gerektiren bu ilişki biçimi, insanın doğayı anlamlandırma çabasının ürünü olarak değerlendirilebilir.¹⁵

Bir grup sosyal bilimci totemi, akrabalık birimi içindeki üyelerinin özel mistik bir ilişkiye sahip oldukları ve birimin adının ilişkili olduğu bir nesne olarak düşünmüştür. Bu nesne çoğu zaman hayvan ve bitki olmak birlikte bazen maden (mineral) olmuştur. Birime isim veren bitki, hayvan veya mineral biçimindeki türlere “totem”; bu türlerin isimlerini taşıyan insanların akrabaları ise “totem akrabaları” şeklinde isimlendirilmiştir. Bununla birlikte bir totemin farklı kültürlerde farklı işlevlere sahip olabildiğini belirtmek gerekir.¹⁶

Totemizm üzerine çalışan sosyal bilimciler totemizmin “sosyal” ile “dinî veya ritüel” olmak üzere iki yönü olduğunu da ifade etmişlerdir. Bu ifade edişlerde sosyal yön olarak “klan örgütü” kastedilmiştir. Örneğin, klan totemizmi bağlamında totemizm, ortak bir şeye sahip olan veya ortak bir şeye sahip gibi görünen (bu genellikle ortak atanın bir bitki, hayvan veya bir nesne olması biçimindedir¹⁷) çeşitli kurumlara verilen genel bir isim olarak tanım-

¹¹ Emiroğlu, 2009d: 808.

¹² Radcliffe-Brown, 1952: 129.

¹³ Radcliffe-Brown, 1952: 123-126.

¹⁴ Service, Elman R. (1985). *A Century of Controversy: Ethnological Issues from 1860 to 1960*. London: Academic Press, Inc., 135.

¹⁵ Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürçü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 762-763.

¹⁶ Lang, A. (1905). *The Secret of the Totem*. London: Longmans, Green And Co., 8, 21; Winick, C. (1957). *Dictionary of Anthropology*. London: Peter Owen Limited, 542-543.

¹⁷ İnsanların, tamamen veya büyük ölçüde vahşi hayvanların avlanmasına ve vahşi bitkilerin toplanması-

lanmıştır.¹⁸ Majumdar gibi bazı sosyal bilimciler ise totemizmde neredeyse evrensel olarak görüldüğü kabul edilen egzogamiyi, totemizmin sosyal tarafı olarak değerlendirmişlerdir. Totemizmdeki tapma ve teskin etmenin ise onun dinî tarafını oluşturduğu iddia edilmiştir.¹⁹

Totemizm ile ilgili uzun soluklu tartışmalarda sosyal ve ekonomik temelli bakış açılarını da görmek mümkündür. Bunlardan birkaçı totemizmi dinî temelden farklı olarak sosyal ve ekonomik ihtiyaçların sonucu olarak gören açıklamalardır. Bu bakış açısı içinde totemizmin gıda tedariki için iş birliği sağladığı düşünülmüştür. Örneğin, totemizmdeki kurallardan biri, grubun atası olarak görülen ve bu yüzden kan bağı olduğu varsayılan hayvana, bitkiye veya diğer doğaya ait nesneye dokunulmamasıdır. Bu durumda iki kabilenin üyeleri karşılıklı olarak anlaşıp “biz sizin akrabanızı alırsınız, siz de bizim akrabanızı alırsınız” şeklinde bir sözleşme yapabilir. Bu tür bir anlaşma sisteminde totemik yöntem, “sinsi bir uzmanlık” olarak yorumlanır. Çünkü kabile, kazançları için kendi animistik kardeşlerinin en iyisini alır ve bu yüzden totemik örgüt, dini değil ekonomik bir örgütlenme olarak ortaya çıkar.²⁰

Görüldüğü üzere totemizm üzerinde sayısız tartışma ve yaklaşım vardır. Bunların büyük bir kısmı ise doğa ve insan ikiliğinde birleşmektedir. Bu bağlamda totemizm üzerinde süren tartışmalara atıf yaparak meseleyi “totem bilmececi” olarak tanımlayan Campbell’in ifade ettiği gibi “garip ikili bir imge” olan totem, insan ve doğa ilişkisinin bir tasavvurudur. İkili birleşimdeki tasavvurda “hayvan (bazen bitki) ve insan” anahtar kişiliğe sahiptir.²¹

İlkel olarak nitelendirilen toplumlarda ata ruhu ile totem hayvanının veya bitkisinin özdeşleştirilmesi²² ile ortaya çıkan düşünüş biçiminin bir benzeri totemizmin günümüz yorumlarında yeniden canlanır. Örneğin, nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalan türler, günümüz küresel koruma çabalarının sonucunda “yeni totemizm” alanı olarak tanımlanmaya başlamıştır. Yeni totemist (Neo-totemic) yaklaşımlarda romantik bir bakış açısı vardır. Buna göre Batı’nın doğa ile temasını kaybettiği ve onunla karşılıklı bir ilişkiyi

---

na bağlı oldukları topluluklarda hayvanlar ve bitkiler ritüel tutumun nesnelere olmuşlardır. Bu hayvan türlerinin kişileştirilmesiyle onların atalar veya bazen kültür kahramanları olarak kabul edilmesi mitik tasavvurda - evrensel olmamakla birlikte - sıklıkla görülmüştür. Radcliffe-Brown, 1952: 126.

¹⁸ Radcliffe-Brown, 1952: 117-118.

¹⁹ Majumdar, D.N. (1930). “Totemism and Origin of Clans”. *Journal of the American Oriental Society*. Vol. 50, 221-232, 221

²⁰ Lang and Burne, 1902: 355; Stanley, Hiram M. (1899). “Totemism”. *Science*. New Series. Vol. 9, No. 234, 877-878, 877.

²¹ Campbell, J. (1995). *İlkel Mitoloji/Tarımın Maskeleri*. Çev. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Kitabevi, 134.

²² Emiroğlu, K. (2009b). “Kral-katli”. *Antropoloji Sözlüğü*. Ed. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 499-500, 499.

yeniden kurması gerektiği iddia edilmektedir.²³ Küresel koruma çabalarının anahtar sembolleri olan bu türler, onları öldürmeye, avlamaya veya tüketmeye karşı hukukî tabular aracılığıyla kutsallaştırılır; böylece bunlar ulusal doğal mirasın ve kimliğin bileşenleri haline gelir/getirilir. Bu bağlamda günümüzün bazı araştırmacılarına göre “yeni totemler”, endemik türler yoluyla bölgeye genetik bir bağ kurarak “ulusal köken hikayeleri” sunmaktadır.²⁴ Totemizmin günümüz yorumlamalarında - onun geleneksel tanımlarında yer alan - “köken aidiyeti” düşüncesinden kopulmaması konumuz açısından oldukça önemlidir.

Totemizm adı altında incelenen inanış ve uygulamalar veya totemistik inanışlar, ortaya çıkışları itibarıyla kolektif karaktere sahiptirler. Zaman ve mekân değişiminin sonucu olarak bireyselleşen bu inanışlar, totemin kullanım alanını çeşitlendirip farklılaştırmışsa da özündeki “köken aidiyeti” düşüncesini yok etmemiştir.

Köken Aidiyeti, “Grup-Klan Totemizmi” ve Atalar

Sosyal bilimciler, yaygın olarak, ilk insanların kurdukları örgütlenmeleri “ilkel dinî topluluk” olarak tanımlamışlardır. Söz konusu örgütlenmelerde insanların, hayvanların ve tanrıların kan akrabalığı ile birbirlerine bağlı oldukları düşünülmüştür. “Ortak atadan iniş” düşüncesini açıklayan bu varsayım dikkate değerdir. Birçok kültürde insanların “şey’leri” sınıflandırmaya yatkın olmaları, onların belli bölümlere yerleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu devrede özellikle “ağabey” kurgusu, özel türün tüm bireysel hayvanlarının prensip ve kökenini temsil etmiştir.²⁵ Diğer bir deyişle, çoğu zamanda doğanın canlıları ile kurulan ilişki “akrabalık” temelinde şekillenmiştir. Köken aidiyetinin arka planında yer alan bu kavrayış biçimi, “soy birliğine dayanan klan totemizmi”nin bir cephesini açıklamaktadır.

Klanda egemen bir nesne olarak görülen “totem”, Kuzey Amerika yerlilerinin dilinden türetilmiş bir kelimedir. Kuzey Amerika’da yaşayan bir Kızılderili halkı olan Algonkinlerde “Ototeman”, benim klanım ve “Totam” ise klan, aile, akrabalık demektir. Kelime, Kuzey Amerika ve Avustralya yerlilerinin hayvan ve bitki gibi doğal türleri ve bazı maddî nesnelere ataları olarak kabul etmeleri, klanın koruyucusu olarak görmeleri ve bu yüzden tabu saymaları temelindeki inanış biçimlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Totem kavrayışı üzerine temellenmiş bu türden tüm toplumsal yaşam şekilleri ise totemizm veya totemcilik olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte totem kavramını ilk

²³ Morton, J. (2005). “Totemism”. *The Encyclopedia of Religion and Nature*. 2 Volumes. Eds. Bron R. Taylor and Jeffrey Kaplan. London & New York: Thoemmes Continuum, 1644-1646, 1645.

²⁴ Sodikoff, Genese M. (2011). “Totem and Taboo Reconsidered: Endangered Species and Moral Practice in Madagascar”. *Indiana University Press: The Anthropology of Extinction: Essays on Culture and Species Death*, 67-86, 75.

²⁵ Jones, Robert A. (2005). *The Secret of the Totem: Religion and Society from McLennan to Freud*. New York: Columbia University Press, 135, 144.

kez kullanan tüccar James Long'un [1791] totem için "kolektif klan ruhu/ collective clan spirit" karşılığını vermesi, bu kelimenin, köken itibariyle, soy ve grup birliğine vurgu yapan klan düşüncesi ile aynı kaynaktan beslendiğini akla getirmektedir. Bu bağlamda totemin çıkış yeri itibariyle köken aidiyetini ve birlikteliğini ifade eden bir anlamda kullanıldığını, zamanla bir kişiyle özel bağı işaret eden bir simgeyi tanımlar biçimde bireysel totemlere kadar genişlediğini söylemek mümkündür. Benzer biçimde, klanların temelini totemizmin teşkil ettiğine ilişkin açıklamalar bu düşünceyi desteklemektedir.²⁶

Totemizmi ilk kez bilimsel temelde açıklayan araştırmacı McLennan [1865] da totem konusuna "klan totemizmi" çerçevesinde bir açıklama getirmiştir. Ona göre totem, bir hayvan veya bir nesnenin simgesi ile kurulan toplumsal bağlıkları ifade eder.²⁷

İskoç doğubilimci W.R. Smith [1889] totemizmi, kökene ve köken aidiyetine vurgu yaparak "doğasal nesnelere soydaşlık inancı"²⁸ şeklinde ifade etmiştir.

Alman filolog Müller [1897] ise totemin dört bileşenini belirlemiştir. Buna göre totem, klan-işareti; klan adı; klanın atasının adı ve son olarak klan tarafından tapınılan bir şey'in adıdır.²⁹ Açıklamada görüldüğü üzere totem klan temelinde kurgulanmıştır.

Lang ve Burne [1902] totemizmi, kendi içindeki inanış ve uygulamaları bakımından bir aşama (totemistic stage) olarak görmüşlerdir.³⁰

Totemizmi evrimsel çizgideki bir aşamadan farklı olarak kendi bütünlüğü içinde "totem dini" olarak tanımlayan çalışmalar da vardır. Tylor, Wilken gibi araştırmacılar totem ve ataları aynı kökene bağlayarak totemizmin kaynağını atalar tapımına/kültüne kadar götürürler.³¹ Bu bağlamda totemizm, Britanyalı antropolog Tylor ve Hollandalı etnolog Wilken için atalar kültürünün özel bir biçimidir. Bu bakış açısı, totemizm ve atalar kültürü arasında -ki bazı çevrelerde dinî sistemler olarak görülmüşlerdir- köprü görevi gören ruhlar göçünün/ the transmigration of souls yaygın bir kuramı olarak yer almıştır. Bu kurama göre insan bedeni öldükten sonra, bedenden çıkan ruh bir başka bedene girerek o girdiği bedeni canlandırır (reenkarnasyon). Bu düşünüş ve inanış biçimi, insanların ve hayvanların ruhları arasında kesin bir sınır çizgisi çiz-

²⁶ Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. Çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 231; Hançerlioğlu, 1975: 643; Morton, 2005: 1644; Örnek, Sedat V. (1971). *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, 31, 228; Timuçin, A. (2004). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Bulut Yayınları, 469.

²⁷ Chidester, David (2005). "Animism". *The Encyclopedia of Religion and Nature*. London: Thoemmes Continuum, 78-81, 79.

²⁸ Hançerlioğlu, 1975: 144.

²⁹ Müller, 1897: 201.

³⁰ Lang and Burne, 1902: 355.

³¹ Hançerlioğlu, 1975: 644.

mez. Dolayısıyla insan ruhlarının omurgalılar veya memeliler dışındaki nispeten basit veya ilkel olarak kabul edilen alt hayvanların/the lower animals bedenlerine geçeceği kabul edilir. Bu koşullar altında atadan esinlenen dinî saygı, ilişkilendiği hayvana veya bitkiye bağlanır. Böylece saygın bir varlık için bir kap görevi gören hayvan, kült objesi veya totem olarak klan atasının tüm torunları için kutsal bir unsur haline gelir.³²

Totemleri klan, cinsiyet ve bireysel totem olmak üzere üçe ayıran Frazer'ın [1910] klan totemi tanımlaması konu açısından dikkate değerdir. Nesilden nesle kalıtım/miras yoluyla geçen ve bütün bir klanın ortak sembolü olan klan totemi,³³ atalar kültürünün en açık şekilde somutlaştığı inanış biçimidir.

Etnolojide kolektif totemcilik de denilen grup totemizmi genel olarak yerel, ailevi veya daha küçük bir grubun aynı totem çevresinde oluşturdukları akrabalık bağının yanı sıra dinsel veya büyüsel inanç bağıdır. Grup üyelerinin birbirleriyle akraba olması topluluğun tek bir toteme bağlanmasını beraberinde getirir. Bu düşünüş biçimi, herkesin aynı veya ortak atadan geldiği ve totemin majik gücünü taşıdığı inancına dayanır. Majik gücün grubun en yaşlı üyesinde bulunduğu inanılması bu toplumlarda yaşlıların otorite ve söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Bu inanış, aynı zamanda grup veya klanlar içindeki atalar kültürünün kaynağını oluşturur. Bir topluluktaki bu tarz bir inanış biçimi kolektif totemcilik veya aile totemciliği şeklinde de adlandırılmaktadır. Bununla birlikte grup totemizminin en yaygın şekli, aynı zamanda totemizmin toplumsal yanını oluşturan klan totemizmidir. Klan totemizmi ise en genel tanımlamayla özellikle bazı hayvanlar ve kuşların yanı sıra insan doğasına ait herhangi bir nesnenin kabilenin atası olduğuna ilişkin inanış ve uygulamaları ifade eder. İnanışın temelinde "ilkellerin" hız, güç, kurnazlık gibi özelliklere sahip hayvanlara hayran olmaları ve söz konusu niteliklere kendilerinin de sahip olmayı istemeleri arzusunun olduğu düşünülmektedir. Düşünceye göre kabileler, özel saydıkları hayvanları kendilerine ad olarak vermişler ve bunlar önce kabile atası, daha sonra kabile tanrısı olmuşlardır.³⁴

Grup totemlerinde totem olarak belirlenen figürler, çoğu zaman bir amblem veya işaret vazifesi görürler. Amblemler, grubun özel törenlerinde kullanılmakla birlikte günlük hayatın sıradan işleyişinde de görülebilirler. Örneğin, evlerin ve tapınakların önlerine dikilen direklerin üzerinde işaret vazifesi gören bu amblemler, grubu ötekilerden ayırarak köken birlikteliğini

³² Durkheim, E. (1964). *The Elementary Forms of the Religious Life*. London: George Allen Unwin LTD., 168.

³³ Frazer, James G. (1910). *Totemism and Exogamy (A Treatise on Certain Early Forms of Superstition and Society)*. Vol. I, London: Macmillan and Co., Limited, 4.

³⁴ Coleman, J.A. (2007). *The Dictionary of Mythology An A-Z of Themes, Legends and Heroes*. London: Arcturus, 1031; Emiroğlu, 2009d: 808; Hançerlioğlu, 1975: 216, 327; Malinowski, B. (1990). *Büyü, Bilim ve Din*. Çev. Saadet Özkal. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 10; Örnek, 1971: 99; Örnek, Sedat V. (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 41.

pekiştirirler. Özellikle Kuzey Amerika yerlileri arasında görülen uzun totem direkleri, mitolojik ataları canlandırmaları bakımından oldukça önemlidir. Direklerin üstlerine işlenen kartal, ayı, kunduz, baykuş gibi totem hayvanları bu simgelerdendir. Yine grup içindeki üyelerin belirledikleri totemin pençe, tüy, kemik veya herhangi bir parçasını üzerlerinde taşımaları da söz konusudur. Ancak totem parçaları özellikle törenler sırasında önemli görevler üstlenirler. Bunun dışında totemin hayvan olduğu durumlarda sadece totemin parçaları taşınmaz, aynı zamanda onun hareketleri ve sesleri taklit edilir.³⁵

Birey totemizmi, hayvan veya bitki totemiyle kurulan bağıdır. Bu bağ, kişisel olup “kader birliği” kurar. Kişi, totemi aracılığıyla mistik ve büyüsel güç edinir. Ancak bu edinme genellikle erginlik çağında gerçekleşir.³⁶ Dolayısıyla grup totemizminde olduğu gibi totem ve grup arasında akrabalık, yani kalıtsallık durumu söz konusu değildir. Bu ilişkide totem, kardeş olarak kabul edilir.³⁷

Bireysel veya kişisel totem, klan totemi gibi bir tür değil aksine kendi başına bir bireydir. Yani, hayvanlardan geyik türü içinde belli bir geyiktir veya aylardan belli bir ayıdır. Bu totem biçiminde, totem kuramına uygun olarak, bağlılık hissi duyulmaktadır. Benzer biçimde “cins totemciliği” de kadın ve erkeklerin kendi cinslerine özgü ayrı totemlere bağlanma inancını ifade eder.³⁸ Ancak bu iki totem biçiminde, özellikle klan toteminden farklı olarak, köken aidiyetinden bahsetmek mümkün değildir.

Totemizmi yapısal olarak değerlendiren Lévi-Strauss [1962] “doğa ve kültür” ikiliğinden hareketle dört ayrı kombinasyon oluşturmuş ve her kombinasyona totemizmle ilişkilendirilen inanış ve uygulamaları yerleştirmiştir. Örneğin, Avustralya totemizmini “doğal tür” (hayvan veya bitki türleri, nesnelere gibi) ve “kültürel grup” (kısım, bölüm, alt-kısım gibi) arasındaki ilişkiyle açıklamıştır. Kuzey Amerika Yerlileri arasındaki kişisel totemizmi, “doğal tür” ve “kültürel kişi” ile yorumlamıştır. Üçüncü kategoride “doğal özellik” ve “kültürel kişi” arasında bağlantı kurmuştur. Bu kombinasyonu bir çocuğun, anne tarafından bulunan veya yenen bitki veya hayvanın vücudundan ortaya çıktığı inancını açıklamak oluşturmuştur. “Doğal özellik” ve “kültürel grup” arasında kurulan son kombinasyonda ise belli hayvanların (örneğin kutsal timsah, kutsal kartal, leopar veya aslan gibi) sosyal koruma ve saygı nesnesi olmaları durumları vardır.³⁹ Bu son kombinasyon grup-klan totemizmine karşılık gelmektedir.

³⁵ Örnek, 1995: 40, 174-175.

³⁶ Frazer, James G. (1992). *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökenleri II*. Çev. Mehmet H. Doğan. İstanbul: Payel Yayınları, 308.

³⁷ Emiroğlu, 2009d: 809; Frazer, 1992: 303; Örnek, 1971: 47; Örnek, 1995: 42-43; Thomson, Donald F. (1933). “The Hero Cult, Initiation and Totemism on Cape York”. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. Vol. 63, 453-537, 459.

³⁸ Hançerlioğlu, 1975: 106, 125.

³⁹ Lévi-Strauss, C. (1991). *Totemism*. Trans. Rodney Needham. London: Merlin Press, 17.

Totemizm ve atalar kültü arasında doğrudan ilişki olduğunu varsayan Malinowski için totem klanları veya totemik klanlar, “kendilerini ata kültürüne adanmış akraba grupları” olarak ifade edilmiştir.⁴⁰

Totemik bir kabilenin klanlara bölündükten sonra bu ayrı klanlar içindeki üyelerin kendilerini özel bir ad ile çağırmaları ve mitik şecerelerini bazı hayvanlardan, çoğu zaman bir hayvandan veya şey’den türetmeleri⁴¹ davranışı sosyal bilimcileri derinden etkilemiştir. Örneğin, Amerikalı Kızılderililerden Moquiler ayı, geyik, kurt, tavşan gibi belli hayvanları seçerek klanlara bölünmüşlerdir. Atalarının anılan hayvanlardan biri olduğunu düşünen bu yerli halklar seçtikleri totem hayvanının adıyla anılmışlardır. Bu inanış gereği öldüklerinde totem hayvanına dönüşeceklerine inanmışlardır. Totem hayvanıyla kurulan bu ilişkinin ölümden sonra da devam etmesi, akraba ruhunun içinde taşıdığı varsayıldığı bir dizi kutsal hayvan inanışı ortaya çıkartmıştır.⁴²

Totemist inanış, doğası gereği, inanca konu olan “şey” ile ilgili belirli bir saygı, hürmet ve yüceltme beklere. Bu beklenti, “şey”i öldürmemek, yememek veya “şey”e dua etmek şeklinde olabilir.⁴³ Totem, genellikle hayvan ve bitki olmakla birlikte Avustralya’da bulut, yağmur, ay, güneş, ateş, su gibi doğrudan doğaya ait unsurlar da olabilmektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi kimi yerlerde (örneğin, kangurunun kuyruğu, ayının pençesi gibi) bir unsurun sadece bir parçasının da totem sayılması söz konusudur.⁴⁴

Totemizmin hâkim olduğu kabilelerde totem kabul edilen türlerden soya bağlı inişin olduğu kabul edildiği için totem, içinde yer aldığı kabilenin atası olarak düşünülmüştür. Atalık durumu veya atasalık, totem-atanın koruyucu ruh olduğuna ve kabileye güç zamanlarda yol göstereceğine ilişkin inancı beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla totemin kabile üyelerini koruduğu konusunda üyeler arasında güçlü bir inanış vardır. Bu inanış, genelde kabul gören üç totem türünden (boy totemi, cinsellik totemi, bireysel totem) birincisi olan boy/klan⁴⁵ toteminin temelinde yer alır. Kendilerinin ortak bir atadan geldiklerine inanan, birbirlerinin kan akrabası olduklarını kabul eden ve birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olan topluluk biçiminde tanımlanan boy totemlerini oluşturan bu grup kendi adlarını söz konusu totemden alırlar.⁴⁶ Bu bakımdan boy totemlerinde köken aidiyeti bağlamında totemizm ve atalara ilişkin ina-

⁴⁰ Malinowski, B. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*. Çev. Saadet Özkal. İstanbul: Kocabalçık Yayınevi, 82.

⁴¹ Tylor, Edward B. (1920). *Primitive Culture II*. London: John Murray, Albemarle Street, W., 234.

⁴² Frazer, 1992: 99.

⁴³ Lang and Burne, 1902: 348.

⁴⁴ Coleman, 2007: 1031; Hançerlioğlu, 1975: 643; Morton, 2005: 1644; Ömek, 1971: 229.

⁴⁵ Sosyal bilimlerde klan, soyunun ortak bir atadan geldiğini iddia eden ve bir totemle temsil edilen tek soylu akraba grubu olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamada klan, anasoylu veya babasoylu olarak soylara bölünür ve bunlar ortak bir atadan gelen soyun kolları olarak biçimlenir. Marshall, 1999: 412-413.

⁴⁶ Freud, S. (2012). *Totem ve Tabu*. Çev. Hasan İlhan. Ankara: Alter Yayıncılık, 5, 124-125.

nış ve uygulamaları açık bir biçimde görmek mümkündür.

Totemizm köken aidiyeti bağlamında değerlendirildiğinde grup totemi kapsamındaki grup-klan toteminden bahsetmek gerekmektedir. Özellikle bu tür bir ilişki biçiminde ve totemin hayvan kabul edildiği durumda, klan üyeleri ile totem arasında kan akrabalığı fikri benimsenir. Akrabalık düşüncesinde kutsal kabul edilen hayvan, üyelerin ilk atası sayılır.⁴⁷ Bir kimseyi atasının soyu ile açıklayan klan totemleri doğrudan atalarla ilgili⁴⁸ olup grup aidiyeti sağlarlar. Kuşaktan kuşağa aktarılması, aidiyeti pekiştirerek onun diri kalmasını sağlar. Böylece geçmişten geleceğe köken aidiyeti kurulmuş olur. Atalara ilişkin inanış ve uygulamalarla sağlanan aktarımın kaynağı ise grup içindeki üyelerin hatırlamaları ve özellikle atalara ait hatıraların ritüellerde sürekli bir şekilde yeniden yaratılmalarıdır.

Aynı atadan geldiklerine inanan klan üyelerinin atalarıyla kurdukları “akrabalık” ilişkileri grup totemizmini belirler. Totemin, grup üyeleri ile majik bağlantılarının olduğuna inanılması kökene bağlılık hissini diri tutar. Majik gücün ise grubun en yaşlı üyesinde bulunduğu düşünülmektedir. Grup totemindeki bu düşünüş biçimi, totemizm ve atalar arasındaki en belirgin görünümünden biridir.⁴⁹

Totem özellikle kabile özelinde “büyük ata” olarak kabul edilir.⁵⁰ Totemik sistemin hâkim olduğu kabilelerde toteme “ata” ve “ilk baba” denildiği⁵¹ düşünüldüğünde totemizmin atalara ilişkin inanış ve uygulamalarla, terimsel olarak atalar kültürüyle doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır.

Özellikle dinlerin ortaya çıkışlarını inceleyen çalışmalarda “totemizm” ve “atalar kültürü” terimleriyle sıklıkla karşılaşmaktadır. Dinlerin ilk kez nasıl geliştiği ile ilgili bu araştırmalarda söz konusu terimlerin “evrimsel” yaklaşımlar ile bağlantılı olarak ele alındıklarını söylemek mümkündür. Bu tek çizgili evrimci yaklaşımlarda hayvan-atadan türeme inancına bağlı totemik aşama, evrimsel bir ilk aşama olarak değerlendirilir.⁵² Çünkü totemizm tasavvuru, antropolojik kullanımda “insan gruplarının hayvan türleri ile ilişkilendirildi-

⁴⁷ Tanyu, H. (1984). “Totem, Totemizm ve Tabu Üzerine Yeni Araştırmalar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 1, C. 26, 155-172, 155.

⁴⁸ Steadman, Lyle B.; Palmer, Craig T. and Tilley, Christopher F. (1996). “The Universality of Ancestor Worship”. *Ethnology*. Vol. 35, No. 1, 63-76, 63-64.

⁴⁹ Örnek, Sedat V. (1962). “İlkelerde Dinsel Temel Kavramlara Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. C. 20, S. 3-4, 255-261, <http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/2464/2236> (Erişim Tarihi: 06 Eylül 2020), 260; Örnek, 1995: 41.

⁵⁰ Küçük, A.; Tümer, G. ve Küçük, Mehmet A. (2009). *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 66; Thomson, 1933: 486; Sharpe, Eric J. (2000). *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram (Karşılaştırmalı Bir Çalışma)*. Çev. Ahmet Güç. Bursa: Arasta Yayınları, 92.

⁵¹ Freud, 2012: 157. Örneğin, “büyük ata” anlamına gelen Altjira, ilkelerde ana totemini karşılamaktadır. Bu örnek, ata ve totem arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından dikkate değerdir. Hançerlioğlu, 1975: 43.

⁵² Ersoy, 2009: 290.

ği bir zaman dilimindeki bir dizi geleneği içerecek biçimde” genişletilmiştir. Bu içerikte, hayvanın kabilenin mitolojik atası olduğu ve belli ritüel prosedürlerine veya kaçınmalara uymaya ilişkin inanış biçimi bulunmaktadır.⁵³ Bu bağlamda totemizm ile ilgili çalışmalar yapan ilk antropologlar, sosyal grubun genellikle sembolik bir hayvanı olan totemin, grubun “tepe atalarının (en eski, öncül)” statüsüne sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Onlara göre bu düşüncü biçimi, (insan olmayan) hayvanlardan insana bir iniş hattı çizer.⁵⁴

Tek bir totemik atadan geldiklerine inanan ilkelerde bu totemsel ata, yaygın olarak hayvan, bitki veya bir nesne olabilmektedir. Ata, inanışa göre geçtiği her yere vücudundan çıkan tohumları serpmiştir. Bu tohumlar, o zamandan bu yana, çeşitli vücutlara girerek zamanla şimdiki klan kişilerini meydana getirmişlerdir.⁵⁵ Totemizmin köken aidiyeti ve ortak ata meselesine ilişkin bir açıklama getiren bu inanış biçimi dikkate değerdir. Bununla birlikte totem-ataya çizilen eril karakter, totemizmin başlangıcında erkeklerin “gelişmiş bir ata-tapıncına dayalı dine” sahip olduklarını iddia eden açıklamaları akla getirir.⁵⁶

Mitik atalar hakkında çoğu gelenekte onların taşlar, kayalar veya ağaçlarla işaretlenmiş tekin sayılmayan noktalarda toprağa karıştığı anlatır. Söz konusu doğal nesnelere çizilen bu tekin olmayan alanlar, Lang tarafından (1905) “ölüme ait yerel totem-merkezleri/mortuary local totem-centres” olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda ağaçlar ve diğer nesnelere, her durumda hepsi bir totem olan ataların toprağa karıştığı yeri işaretlemek için ortaya çıkmış olurlar.⁵⁷

Arazinin belirli coğrafi özelliklerini totem haline getiren şey ise Durkheim’in belirttiği gibi, efsanevi bir atanın orada durduğunun veya orada kendi efsanevi hayatının bazı eylemlerini gerçekleştirdiğinin varsayılmasıdır. Köken aidiyetini sağlayan atalar bu bağlamda mitlerde kabilelere ait olarak temsil edilirler. Buradan güneş, ay veya yıldız gibi meteorolojik nesnelere (veya totemlerin) benzer bir kökene sahip olup olmadıkları sorulduğunda bunların sıklıkla mitolojik dönemin ataları veya bir bakıma kültürel kahramanları ile özdeşleştirildiği ortaya çıkar.⁵⁸

Ruhların ve masal varlıklarının yaşadıkları çağı ifade eden “Alşeringa”, Avustralya yerlilerinden Aruntaların dilinde “yaratılmamış ve yok olmayan varlıkların yaşadığına inanılan en eski çağı” ifade eder. Ataların yaşadıklarına inanılan bu çağdaki ata tasvirleri en eski totem formlarından birini oluşturur.

⁵³ Seymour-Smith, C. (1987). *Macmillan Dictionary of Anthropology*. London: The Macmillan Press, 278.

⁵⁴ Sodikoff, 2011: 71.

⁵⁵ Durkheim, 2005: 439.

⁵⁶ Lang, 1905: 23.

⁵⁷ Lang, 1905: 71.

⁵⁸ Durkheim, 1964: 105.

Dolayısıyla bu çağın mensubu olan atalar, yaygın halk gibi insan görünüşünde değil, mitik-mistik bir formda, diğer bir deyişle, hayvan, bitki veya tamamen bunların karşımı olan hayvansal-bitkisel-insansal varlıklar olarak tasarlanmıştır.⁵⁹

Klan, kavim veya boy olarak adlandırılan sosyal gruplara ait totemler ile ilgili anlatılar araştırmacılar tarafından “totem mitleri” şeklinde isimlendirilir. Çoğu zaman belli bir totem hayvanından geldiğine inanılan grup veya klan totemindeki menşe/köken birliğini sağlayan toteme ilişkin efsane, hikâye gibi her türlü anlatılar bu mitlerin konusu içine girer.⁶⁰ Bu bakımdan “köken aidiyeti” ile ilgili en eski bilgileri “totem veya köken mitleri”nde bulmak mümkündür. Başlangıçta, tabiatla bağ kuran ve kendini özdeşleştiren ilk insanlar (yaygın ifadeyle ilkeller), hayvan ve bitkilerin kendileri gibi olduklarını düşünmüşlerdir. Kendileri dışındaki bu canlıların da hissettiklerini tasarlayan insanlar için bu durum insan ve hayvan gruplarının bağılıklarıyla ilgili kurulları beraberinde getirmiştir. Bu aşamada “yaratıcılar/tanrılar”, akrabalar olarak sınıflandırılmıştır.⁶¹ Doğadakilerin ve doğaüstündekilerin tamamının, bu şekilde, birbirleriyle ilişkili (akraba) oldukları düşüncesi, köken mitlerinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda akrabalık düşüncesi, köken aidiyetini ön plana çıkaran bir olgudur. Bu duygu güçlü bir ortak ilgi hissini ve dayanışma eğilimini beraberinde getirir. Daha ilerisi dünyadaki kabilelerin birçoğunda klan üyelerinin arasındaki akrabalık duygusu, genellikle ortak bir atadan “varsayımsal inişi” ifade eder.⁶² Dolayısıyla totem grubunun üyeleri, çoğu kez, kabul ettikleri toteme ortak bir köken bağıyla bağlı olduklarına inanır.⁶³

Özellikle grup kimliğini simgeleyen klan totemi, çoğu zaman belli bir kahramanın, grup kurucusunun, koruyucusunun veya atasının şahsında toplanır. Klan totemizmini oluşturan temel unsur ise “her üyenin yaşamının belirlenen toteme bağlı olduğuna” ilişkin inanıştır.⁶⁴

Klan totemizminde, klan ile totem üyelerini birleştiren bağlantı “ata” üzerinden şekillenmektedir. Çünkü çoğu ilk(s)el düşüncede totem, klanın atasıdır.⁶⁵ Bu atanın soyundan geldiğine dair bir inanış vardır. Totemle kurulan bu inanç ilişkisi ise mitiktir.⁶⁶ Klan totemi, kendilerini totem adıyla çağırın

⁵⁹ Hançerlioğlu, 1975: 42.

⁶⁰ Bayat, F. (2005). *Mitolojiye Giriş*. Çorum: KaraM Araştırma ve Yayıncılık, 10; Örnek, 1962: 259.

⁶¹ Jones, 2005: 135. Kültür kahramanı ve totemik ata ilişkisi hakkında bir tartışma için bk: Thomson, 1933.

⁶² Goldenweiser, 1918: 291-292.

⁶³ Freud, 2012: 123.

⁶⁴ Frazer, 1992: 304.

⁶⁵ Kuper, A. (2005). *The Invention of Primitive Society: Transformations of an Illusion*. London & New York: Routledge, 92.

⁶⁶ Lévi-Strauss, 1991: 41; Thomson, 1933: 499.

kadın ve erkeklerin bedeni tarafından saygı görür. Bu inanış biçiminde kendilerinin bir kandan olduklarına, ortak bir atanın soyundan geldiklerine inanırlar. Totem içinde üyeler, birbirlerine karşı ortak yükümlülük ve inanç ile bağlıdırlar.⁶⁷

Bir gruba bağlılık hissinin, grubun kendisini temsil eden bir nesneye gönderme yaparak (örneğin bu ata/lar olabilir) bazı resmî kolektif davranışlarda ifade edilmesi normal bir davranıştır. Bu bağlamda ulus-devlet düzeninde ortak resmî simgelerden olan bayrak, millî marş ve bunlar karşısında takınılan tavır ve duruş örnek verilebilir.⁶⁸

Totem, bireysel veya grup kimliklerinin simgesi olan nesnelere veya varlıklar olarak tanımlandığında,⁶⁹ ki genellikle böyle bir yaklaşım görülür, bu ifade köken aidiyeti düşüncesinin en eski izleri takip edilebilir. Klanlarda bu birlikteliği simgeleyen bazı sembol veya idoller vardır. Örneğin, Okyanusya ve Amerika'da köylerin girişlerinde bulunan Totem Direkleri, klan totemizminin simgelerinden biri olarak klan atalarının mirasını temsil eder.⁷⁰ Avustralya'daki taş çuringa (churinga) nanja denilen tılsımlar ise totemik ataların ruhlarının ikametgahı olarak kabul edilir.⁷¹

Çin'deki totem sembolleri üzerine 1998 tarihinde yazılmış bir eserde totem simgesinin ataların düşüncelerini gelecek nesillere aktarmak için tasarlanmış bir gösterge olduğu ifade edilmiştir. Atalara veya klanlara ait imgelerin bulunduğu ve atalara ilişkin ritüellerde kullanılan kayalık resimleri, renkli seramikler gibi her türlü sembol totem olarak kabul edilmiştir. Daha da ilerisi klan ve atalara ilişkin kültürel öğeler, "halkın ortak psikolojisinin kanıtı" olarak görülmüştür.⁷²

Sonuç olarak ata ruhları ve totemde simgeleşen "ortak toplumsal ruh",⁷³ gruba özgü semboller aracılığıyla her yeni kuşakta sürekli ve yeniden canlandırılmaktadır. Grup-klan totemizmine etnolojide kolektif totemcilik denildiği dikkate alındığında totem ve atalar kültürünün birleşimini kolektif ruh tapımı⁷⁴ şeklinde ifade ediş dikkate değerdir.

⁶⁷ Jones, 2005: 83.

⁶⁸ Radcliffe-Brown, 1952: 124.

⁶⁹ Morton, 2005: 1644.

⁷⁰ Küçük, Tümer ve Küçük, 2009: 67; Sharpe, 2000: 93.

⁷¹ Lang, 1905: 75.

⁷² Hoppál, M. (2015). *Şamanlar ve Semboller-Kaya Resmi ve Göstergebilim*. Çev. Fatih Sel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Wang, 1998: 11'den aktaran Hoppál, 2015: 28.

⁷³ Emiroğlu, K. (2009a). "Bayram". *Antropoloji Sözlüğü*. Ed. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 127-129, 128.

⁷⁴ Emiroğlu, K. (2009c). "Ruh". *Antropoloji Sözlüğü*. Ed. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 717-718, 717.

Türk Kültür Coğrafyasında “Grup-Klan Totemizmi” ve Atalar Kültü

Batılı kaynaklardan alınan yabancı terimleri Türkçeleştirme veya Türkçesini kullanma gayreti temelinde literatürde totem için “atasoy”; totemcilik için “atasoyculuk” karşılıkları verilmiştir. Köken aidiyetini vurgulayan bu türetmede totem, “ilkel toplumlarda, boyları oluşturan bireylerin kendisinden türediklerine inandıkları insan, hayvan, bitki, nesne veya doğa olayı kimliğinde görülen ortak ata”; totemcilik ise “bu şey'lere gizemsel, büyüsel veya akrabalık duygularıyla bağlanmış” olarak tanımlanmıştır.⁷⁵

Batı dillerindeki totemin karşılığı olarak, Türk kültüründe “ongon/ongun” kavramı bazı Türkologlar tarafından kullanılmıştır. Sözlüklerde ongon/ongun ve ongonculuk/ongunculuk için çeşitli tanımlar verilmiştir. Bu bağlamda ongon/ongun, “kimi ilkel topluluklarda üyelerin ataları olduğuna inanarak kendilerini özel bir biçimde bağlı duydukları topluluğa adını veren hayvan, ağaç, yel gibi herhangi bir doğal nesne veya olay”dır. “Bir onguna inanç besleme üzerine kurulu toplumsal örgütleniş ve dinsel uygulama biçimi”ne ise ongonculuk denilmektedir.⁷⁶ Ancak Türk kültürüne ilişkin literatürde bu karşılıklar ile ilgili henüz fikir birliğine ulaşıldığını söylemek mümkün değildir.

Türk kültüründe bir dönem totemizm tartışmaları yapılmış ve bazı çevrelerce de bu tartışma bir çözüme ulaşamamıştır. Genellikle bu tartışmaların yoğunlaştığı nokta, eski Türk dininin başlangıç şeklinin totemizm olup olmadığıdır. Eski Türk dininin kökeninin totemizm olduğunu savunan görüşlerde Türk kültüründe yer alan tös/töz, ongon/ongun gibi özel bir inanış biçimini simgeleyen unsurlar totemizm bağlamında değerlendirilmiştir.⁷⁷

Birçok kültürde insan soyunun başlangıcının - bir kısım sosyal bilimci tarafından - “totem” olarak adlandırılan seçilmiş kutsal hayvanlara veya bazen bitkilere dayandırılması yaygın ve kabul edilen biçimde totemizm adı altında toplanmaktadır.⁷⁸ Türk kültüründe totemizmin olup olmadığı tartışmaları bir yana bırakılırsa Alman etnoloğu A. Bastian [1872], Hollandalı doğubilimci M.T. Houtsma [1888] ve Z. Gökalp [1976] Orta Asya Türk kültüründeki totemizm hakkında çeşitli çalışmalar yapmışlar ve totem karşılığı olarak “ongon” terimini kullanmışlardır. Literatürde “ongon”, ilk defa (Oğuz boylarının damgalarında bulunan kuş motiflerini tanımlayan genel ad biçiminde) Reşidüddin'in *Câmi'üt-Tevârîh* adlı eserinde geçmektedir. Bununla birlikte bazı

⁷⁵ Acıpayamlı, O. (1978). *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 18.

⁷⁶ Ozankaya, Ö. (1984). *Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Savaş Yayınları, 90.

⁷⁷ Beydili, 2004: 560-562; Esin, E. (1978). *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 37; Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi I (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 36.

⁷⁸ Harva, U. (2014). *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. Çev. Ömer Suveren. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 377.

Türk boylarında ongon yerine “ruh, kök, esas, suret” gibi anlamları karşılayan tös veya töz sözcüklerinin kullanıldığı bilinmektedir.⁷⁹

Totemizmi yapısal olarak değerlendiren Lévi-Strauss [1962] doğa ve kültür ikiliğinden hareketle dört ayrı kombinasyon oluşturmuş ve her kombinasyona totemizmle ilişkilendirilen inanış ve uygulamaları yerleştirmiştir. Lévi-Strauss’un “doğal özellik” ve “kültürel grup” arasında kurduğu ve klan totemizmini oluşturan son kombinasyonunda belli hayvanların (örneğin kutsal timsah, kutsal kartal, leopar veya aslan gibi) sosyal koruma ve saygı nesnesi olma durumları vardır. Bu bağlamda araştırmacı, Sibirya’daki ongonu bu dördüncü kombinasyon içine dahil etmiştir.⁸⁰ Dolayısıyla Türk kültüründe ongonun totemizm bağlamında incelemesi yapılırsa onu klan totemizmi içinde ele almak gerekmektedir.

Eski Türk dininin kökeninin totemizm olduğunu savunan görüşlerde aynı şekilde Türk kültüründe Türk boylarının atası olarak görülen kurt/bozkurt totemist inançlar bağlamında değerlendirilmiştir. Birçok Türk mitinde geçen, özellikle türeyiş mitlerinin baş aktörü olan kurt/bozkurt, Türklerde ata olarak kabul edilmekle birlikte Kafesoğlu [1980] bunu kurdun totem olmasına değil, bozkurların ve hayvan sürülerinin korkulu bir avcısı olmasına bağlar.⁸¹

Türk boyları arasında gök yeleli, gök tüylü bozkurttan geldiğine ilişkin birçok anlatı bulmak mümkündür. Eröz⁸² ise bu durumu “totemle aynı soydan gelme inancı ve totem adının şahıs ve oymak adı olması” şeklinde tanımlayarak kurdu, Türklerin – grup-klan totemizmi bağlamında - totem hayvanları arasında saymıştır.

Anne tarafından Türk (Tatar) olup etnojenezya disiplininin öncüsü Gumilëv [1961], VII. yüzyılda Altaylarda yer aldığı iddia ettiği iki dinî sistemden birinin animizm ve totemizmle karışık atalar kültü olduğunu düşünür. Totemizmi, atalara ilişkin inanış ve uygulamalara bağlayan Gumilëv, bunun araştırılmasıyla bazı Türk kabilelerinin tarih sahnelerine çıkışlarıyla ilgili daha doğru bilgilere ulaşılabileceği inancındadır. Türklerde totemist felsefeden esinlenen bir “kahraman atalar kültü yaklaşımı” da ortaya koyan araştırmacı, Türk kültüründe atalar kültüne ilişkin inanışların totemist düşünceden sonra ortaya çıktığı fikrindedir.⁸³

⁷⁹ Emiroğlu, K. (2009e). “Töz”. *Antropoloji Sözlüğü*. Ed. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 811-812.

⁸⁰ Lévi-Strauss, 1991: 17

⁸¹ Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 14.

⁸² Eröz, M. (1973). “Türk İçtimai Hayatında Totemizm İzleri”. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi-Zeki Velidi Togan’ın Hatırasına Armağan*. C. 5, 289-299, 294.

⁸³ Gumilëv, L.N. (1999). *Eski Türkler*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 122-125.

Totemizm ve atalar soyu arasında kurulan ilişki Türkolog Sokolova'nın [1972] değerlendirmelerinde de vardır. Ona göre totemizmde totem soyuna inanç temel bir özelliktir.⁸⁴

Türk kültüründeki ongonları totem olarak nitelendiren Z. Gökalp [1976] totemi, "bir topluluğun veya tek bir kişinin gizli ve büyüsel duygularla bağlı olduğu hayvan, bitki veya cansız bir nesne" olarak tanımlamıştır.⁸⁵ Bu bağlamda araştırmacı, *Câmi'üt-Tevârih* ve *Divanü Lûgat-it-Türk*'te geçen yirmi dört boyun damgasını da Türk kültüründeki totem devrinin bir hatırası olarak değerlendirmiştir.⁸⁶

Çalışmalarında totemizmi sıklıkla kullanan ve Türklerde totemizm döneminin yaşandığını düşünen Z. Gökalp, grup-klan totemlerinden bireysel totemlere doğru bir değişim hattı çizmiştir. Ona göre başlangıçta Türk boylarından bir kısmını ayırt etmek için kullanılan bir simge olan totem, zamanla bireylerin ve sülalelerin simgesi haline gelmiştir.⁸⁷ Böylece totemdeki köken aidiyeti bağlamının büyük bir kısmı unutulmuş veya onun az bir kısmı sülaleler aracılığıyla yaşatılmaya devam ettirilmiştir.

Klan ve birey totemizmi konusunda Türk literatüründe tartışma yok denecek kadar azdır. Yakutlardan alınan bir örnek iki totem türü arasındaki farkı anlamak açısından önemlidir. Türk şamanizminde sıklıkla karşılaşılan ruhlar, şamanın önemli yardımcıları arasında yer alırlar. Örneğin, Yakutlar arasında iye kıla/ije kıl şeklinde adlandırılan bu ruh ile şaman arasında kader birliği bulunmaktadır. Ruh ölürse şamanın da öleceğine inanıldığından bu varlıklar Z. Gökalp, Hassan gibi araştırmacılar tarafından totem olarak sınıflandırılmıştır.⁸⁸ Yaygın biçimde "ana hayvan" denilen söz konusu güçler, totem tasnifi içine alınacaksa onları "kişisel totemler" içinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü bu türden totemler, köken aidiyetinden ziyade kader birliği oluştururlar. Bununla birlikte Göktürk çağında totemizm inancının kaybolduğunu ve eskiden totem olarak kabul edilen hayvanların söz konusu dönemde sembol haline geldiğini ifade eden Ögel'e göre Türk boylarında henüz büyük devletler kurulmadığı için totemin ruhu şamanda toplanmıştır. Bu açıdan Yakut Türklerinde Mayvan-Ana denilen ve şamanın kader birliğinin bulunduğu iye kıla/ije kıl, aynı zamanda "kabilenin veya topluluğun atası" sayılmıştır.⁸⁹ Bu varsayım, literatürde yaygın bir biçimde kabul gören grup to-

⁸⁴ Sokolova, 1972: 20-21'den aktaran Bayat, 2005: 59.

⁸⁵ Ziya Gökalp, (1976). *Türk Töresi*. Haz. Hikmet Dizdaroğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 131; Ziya Gökalp, (1991). *Türk Uygarlığı Tarihi*. Haz. Yusuf Çotuksöken. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 148.

⁸⁶ Ziya Gökalp, 1976: 62.

⁸⁷ Ziya Gökalp, 1991: 47. Araştırmacı söz konusu bireyselleşmenin ortaya çıkışını potlaç kurumuyla açıklamıştır. Bakınız: Ziya Gökalp, 1991: 202-208.

⁸⁸ Ziya Gökalp, 1976: 35; Hassan, Ü. (1985). *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*. Ankara: Kaynak Yayınları, 114.

⁸⁹ Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. Ankara: Türk Tarih

temizminden birey totemizmine doğru çizilen gidiş hattına uygundur. Benzer bir tespiti yapan Gumilëv, şaman denilemese de din hâdimi olan kişinin kurt, kuğu, ayı gibi vahşi hayvan tasvirli levhacıkları pelerinine taktığını ve bunların da mitik atayla bağlantılılarının olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰

Türk kültüründeki totemizm meselesiyle ilgili olarak Kafesoğlu [1980], Z. Gökalp gibi her Türk boyu için belirlenen ve boylara aidiyet sağlayan her bir kuşu/ongonu Oğuzların totemleri arasında saymakla birlikte bunu eski Türk dinine değil Moğol tesirine bağlayarak açıklamıştır.⁹¹

Jean-Paul Roux [1984], Türklerin ve Moğolların dininin fetişizm, doğa dini, atalar dini, manizm ve büyü olmak üzere “çok yönlü bir yapı”ya sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda araştırmacı eski Türk dinini, Tylor’un kabul ettiği şekliyle “animizme”, Lang’ın bakış açısı içinde “çok-Tanrılı bir tek Tanrıcılığa”, Schmidt’in ifadesiyle “totemizme ve şamanizme” dayandırmıştır.⁹²

Hassan [1985], şamanizmde kullanılan ve tös denilen tasvirlerin özgün totemler olduklarını ancak zamanla biçim değiştirdiklerini belirtmiştir.⁹³ Hassan, aynı zamanda atalar kültürünün şekillenmesini totem sonrası devreye götürmüştür. Ona göre atalar kültürü, totemin değişimi sonucunda ortaya çıkmış bir inanış biçimidir.⁹⁴

“Esas, menşe, kök” gibi anlamlara gelen tös veya ongon, İnan tarafından da totemist inanışlar bağlamında değerlendirilmiştir. İnan’ın Z. Gökalp ile benzer düşünceyi paylaşmasının ve bunları totemcilik devrinin bir kalıntısı olarak düşünmesinin sebeplerden biri, bu nesnelerin daha çok hayvan tasviri olmaları veya hayvanların adlarını taşımalarıdır.⁹⁵ Çünkü totemizmin hâkim olduğu topluluklarda, sıklıkla grubun atası ile özel bir hayvanın özdeşleştirildiği görülür.

Köken aidiyeti bağlamında bazı değerlendirmelerin yapıldığı bu çalışmada zoomorfik ve antropomorfik şekilli tösler veya ongonlar ele alınmamış⁹⁶; araştırmaya ata ruhlarıyla doğrudan bağlantıları bulunan, genellikle yurt/hane içine asılan ve ölen kişinin tasviri olan idoller konu edilmiştir. Bununla birlikte tös ve ongon arasında bir ilişkili olup olmadığı konusu tartışmalıdır.

Kurumu Basımevi, 126.

⁹⁰ Gumilëv, 1999: 123.

⁹¹ Kafesoğlu, 1980: 13, 18-20.

⁹² Roux, J.-P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yayınları, 44.

⁹³ Hassan, 1985: 106.

⁹⁴ Bakınız: Hassan, 1985: 112, 147.

⁹⁵ İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 45.

⁹⁶ Günay, Ü. ve Güngör, H. (2003). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 135.

İki inanış biçiminin birbirinin yerine kullanılamayacağını ifade eden çalışmalar olmakla birlikte⁹⁷ burada böyle bir tartışmaya girilmemiştir. Daha ilerisi Türk kültürüne özgü dünya görüşünü belirleyen temel yapılardan birinin atalar kültü olduğu düşünüldüğünde⁹⁸ tözün ve ongonun kökeninde atalara ilişkin algılayışların varlığı konumuz açısından önemlidir.

Altay ve Sahalar arasında boy üyeleri kendileri için önemli olan kişilerin tözlerinden bahsettikleri zaman “bu anamın tözü”, “bu babamın tözü” derler. Altaylı kamların anne ve baba tarafından olan atalarına da “tözüm” biçiminde hitap etmeleri dikkat çekicidir.⁹⁹ Bir topluluktaki en küçük birimin aile olduğu düşünüldüğünde grup-klan totemizmi bağlamındaki bu sınıflama çalışmanın yöntemiyle çakışmamaktadır.

Altay Türkleri bölgelerindeki bazı dağlar ile saygı duydukları bazı vahşi hayvanları töz olarak adlandırmışlardır. Türk ataların doğaya ait bir unsur ile birleştirildiğini gösteren bu örneklerde grup-klan totemizminin izleri takip edilebilir. Örneğin, Abukan Dağı’na hitap eden bir kamin duasında geçen “Yedi atamızın taptığı/Mukaddes tözümüz Abukansın/Yer yaratıldığında yaratılmış tözümüzün” ifadeleri dikkate değerdir. Abukan, dağın adı olmakla birlikte aynı zamanda ona Baba Han denilmesi de atalar kültü bağlamında önemlidir.¹⁰⁰

Sahalar ile ilgili araştırmaları olan Türkolog Vasilyev, Sahalar arasındaki atalara ilişkin inanışlar bağlamında atalar kültürünün, animizmin ve fetişizmin yanı sıra totemizmin çeşitli biçimlerine büründüğünü ve böylece doğanın canlı bir varlık olarak algılanmasına (ağaç-anne, dağ-baba) katkıda bulunduğunu ifade etmiştir. Araştırmacı, atalar ve totemist inanışlar arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur. Grup-klan totemi bağlamında bir değerlendirme yapan araştırmacıya göre Sahalar arasındaki boy ruhları, grup üyesinin dokuzuncu kuşağına kadar devam ettirilir.¹⁰¹ Bunun yanı sıra Sibiryalı halkları arasındaki totemizm kalıntıları üzerine çalışan A.M. Zolotarev’in [1934] totemik ataların mitolojik figürleri üzerindeki şu yorumu dikkate değerdir: “Bir totem atası, tam anlamıyla kişisel bir görünüm almamakla birlikte, bir insan topluluğunun zoomorf ve mitolojik bir biçimde kişileştirilmesidir”.¹⁰² Böyle bir düşünüş sistemi ise grup birliğinin sürdürülebilmesinde oldukça işlevseldir.

⁹⁷ Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi (Kutsal Dışı-Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji II*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 359.

⁹⁸ Yıldız Altın, K. (2020). *Türk Kültüründe Atalar Kültü*. Ankara: Gazi Kitabevi. Bakınız: Yıldız Altın, 2020.

⁹⁹ Diyarbakırlı, N. (2002). “Eski Türklerde Kültür ve Sanat”. *Türkler Ansiklopedisi III*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 827-894, 860; Günay ve Güngör, 2003: 81; İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 270.

¹⁰⁰ İnan, 1998: 271.

¹⁰¹ Vasilyev, V. (2007). “Saha Halkının Kamlığı”. Çev. Timur B. Davletov. *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*. Ankara: Öncü Basımevi, 25-26, 25.

¹⁰² Tokarev, S.A. (1966). “The Problem of Totemism as Seen by Soviet Scholars”, *Current Anthropology*,

Yakutlar arasında her kabilenin kendi koruyucusu ve temsilcisi olan kutsal saydıkları - kuğu, kaz veya karga gibi - hayvanlarının olduğu ve kabile mensuplarının bu kendilerine has kutsal hayvanın etini yemedikleri, diğer kabilelerin ise hayvanı yedikleri 1730 ve 1844 tarihli iki yazılı kayıta yer alır. Bir gruba, kabileye, klana veya boya ait olan “soy hayvanı” düşüncesi, uluslararası literatürde yaygın olarak bilinen grup-klan totemizmi içine girer. Benzer şekilde Moğol halklarından olan Buryatlar da kendi soylarının kökenini Sibiry’a da yaşayan bir kuş türü olan ve Uthka adını verdikleri kuğuya dayandırır. Yine Altaylardaki Teleüt Türklerinden olan Merkütlerde kara kartaldan; Yurtaslarda beyaz başlı kartaldan gelindiğine inanılmaktadır.¹⁰³ Sibiry bölgesinde bu şekilde soy hayvanına ilişkin çokça örnek bulmak mümkündür. Bu türden inanışların tamamı köken aidiyetini sağlayan grup-klan totemizmi içinde yer alır.

Yine V.İ. Vasilyev’in “vakti zamanında Sibiry’nın güney kesiminde turnalı insanlar (kara kas) totemik adına sahip olan önemli bir etnik grup vardı.”¹⁰⁴ ifadesi, Türklerde grup-klan-kolektif totemin olduğunu akla getirmektedir.

Eski Türklerde boy işaretleri olarak kullanılan tamgalar Castagné’ya göre kavmin kutsal amblemleri olup ailenin geleneğini temsil eden totemler olarak görülebilir. Kuşakları kök atalarına bağlayan tamgalar, değiştirilemediğinden ve/veya başka bir nesneye dönüştürülemediğinden¹⁰⁵ köken aidiyetini koruyan simgeler arasındadırlar. Yine bu tamgaların ata-tanrı tasvirleri olabileceğini kabule eden eğilimler de vardır. Bununla birlikte Roux, söz konusu tamgaların belli bir biçime sahip olmamaları ve bu yüzden soyut çağrışım uyandırmaları sebebiyle totem olamayacaklarını düşünmektedir.¹⁰⁶ Yine de tamga, kavim işareti, kutsal nesne, totem ve köken aidiyetini birlikte düşünen yorumlar konu açısından dikkate değerdir.

Sibiry’da ayı, kaplan gibi özel bir saygı duyulan “kült” niteliği kazanmış hayvanların adını taşıyan bazı kabileler yer almaktadır. Bunlardan biri olan Gold kabilelerinde bu hayvanların ata kabul edilmesi ve etlerinin tabu sayılması, yenmemesi davranışını grup-klan totemizmi içinde değerlendirmek mümkündür.¹⁰⁷

Türk halk edebiyatı örneklerinde de totemizme ilişkin unsurların bulunduğunu öne süren çalışmalar vardır. Örneğin, *Dede Korkut Destanları*’nın totemizm devrinin izlerini korumayı başardığını düşünen İnan, Tepegöz’ün

Vol. 7, No. 2, 185-188. Zolotarev, 1934: 6’dan aktaran Tokarev, 1966: 186.

¹⁰³ Harva, 2014: 378-379; Ögel, 1993: 34, 47; Roux, J.-P. (2005). *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 374-375. Bu konuda başka bir bilgi için bk: Ögel, 1995: 536-538.

¹⁰⁴ Tomilov, N.A. (2013). *Batı Sibiry Türkleri*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 89.

¹⁰⁵ Castagné, 1921: 36’dan aktaran Roux, 2005: 383.

¹⁰⁶ Roux, 2005: 383-384.

¹⁰⁷ Bonnefoy, 2000: 1000.

yer aldığı destan parçasını örnek vererek Basat'ın babasının "kaba ağaç", annesinin ise "kağan aslan" olmasını totemist inanışla ilişkilendirmiştir.¹⁰⁸ Tek bir kişi üzerinden verilen bu örnek ilk bakışta bireysel totemizmin bir örneği gibi görünmekle birlikte Türk kültüründe ağaçtan doğuşa ilişkin anlatıların varlığı, destan parçasında Türk kültüründeki "grup-klan totemizmine" ilişkin hatıraların izi olarak değerlendirilebilir.

Bir Altay destanı olan *Maaday Kara*'da dağın babalık, ağacın ise annelik yaptığı "Kara dağın babalık yaptığı, Dört kayının analık yaptığı, Maaday-Kara bahadırın, Bir tanecik güzel oğlu, Kögüdey-Mergen bahadır delikanlı" ifadelerinde de görülmektedir.¹⁰⁹ Totemist inanışlarda grup atasının sadece hayvan ile değil bitkilerle de özdeşleştirildiği düşünüldüğünde bu bulgular dikkate değerdir. Yukarıdaki örneğe benzer bir biçimde tek bir kahraman özelinde görülen kurgu, temelde Altay Türklerine özgü kültürel dünya görüşünün anlatı içindeki bir yansımasıdır.

Sonuç

İnsan ve doğa arasında karşılıklı ve biraz da zorunlu bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle hayvanların üstün yeteneklerinden dolayı hayvanlarla kurulan yakınlık, köken mitlerine, inanışlara, uygulama biçimlerindeki ritüellere konu olmuştur. Ata ruhu ile totem hayvanının, bazen de totem bitkisinin birleştirilmesi ise insan ve doğa etkileşiminin belirgin sonuçlarından biridir. Bu açıdan insan ve tabiata ait olan her şey totemin konusu içine girebilmiştir.

Genel olarak totem, insan ve tabiata ait cansız nesne; bazen doğa olayı; hayvan veya bitki; hayvan veya bitki grubu ile bir kişi veya kişi grubu arasında çoğu zaman akrabalığa dayanan bir bağlantı olarak tanımlanabilir. Totemizm ise bunlara ilişkin inanış ve uygulamaların tamamını kapsayan bir bakış açısı sunar.

Totemist inanışlarda yer alan duygusal, dinsel, büyüsel, mistik veya majik ilişki; akrabalık birliği ve ortak ata inancı; totemin yardım ettiğine ve koruduğuna dair inanç; grubun adı ve işareti ile totemin adının ve işaretinin aynılığı; yasaklar, tabular ve kaçınmalar; kader birliği gibi totemizme yüklenen çeşitli yönler totemizmin inceleme ve uygulama alanını genişletmiştir. Bu derece kapsamlı bir konu hangi yönden ele alınırsa alınsın eksik bazı tarafların kalacağı aşikardır. Dolayısıyla bu çalışmada totemizm, öncelikle köken aidiyeti açısından ele alınmıştır. Ardından totemist inanışlar ile atalar kültü arasındaki bağlantı ortaya konulmuştur.

Çalışmanın ilk kısmında uluslararası literatürdeki köken aidiyeti, totemizm ve atalar kültü meseleleri tartışılmıştır. İkinci kısımda ise Türk kültü-

¹⁰⁸ İnan, A. (1991). "Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler". *Makaleler ve İncelemeler II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 239-252, 245.

¹⁰⁹ Gürsoy Naskali, E. (2015). *Altay Destanı Maaday-Kara*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 164.

ründeki tartışmalara yer verilerek, Türk kültür coğrafyasındaki totemist inanışların durumu incelenmiştir.

Hakkında hatırı sayılır derecede çalışma olan totemizm konusunda çoğunluğun fikir birliğinde olduğu genel bir tasnif yoktur. Ancak Frazer'ın totem türlerini bireysel totemizm, cinsiyet totemizmi ve klan totemizmi biçimindeki tasnifi çoğunluğun onayını almıştır. Çalışmada da bu tasniften yola çıkılmış ve totemizm meselesi köken aidiyeti çerçevesinde ele alınmıştır. Bu aşamada kapsamlı bir inceleme imkânı sunduğu için grup-klan totemizmi üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Köken aidiyeti, aynı zamanda ve zorunlu olarak ortak ata inanışını beraberinde getirdiğinden grup-klan totemizmi bu açıdan da önemli sonuçların alınmasını sağlamıştır.

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1978). *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayat, F. (2005). *Mitolojiye Giriş*. Çorum: KaraM Araştırma ve Yayıncılık.
- Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi (Kutsal Dışı-Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji II)*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Beydili, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Çev. Eren Ercan. Ankara: Yurt-Kitap Yayın.
- Bonnefoy, Y. (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü II*. Çev. Levent Yılmaz. Ankara: Dost Kitabevi.
- Campbell, J. (1995). *İlkel Mitoloji/Tanrının Maskeleri*. Çev. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Kitabevi.
- Chidester, David (2005). "Animism". *The Encyclopedia of Religion and Nature*. London: Thoemmes Continuum, 78-81.
- Coleman, J.A. (2007). *The Dictionary of Mythology An A-Z of Themes, Legends and Heroes*. London: Arcturus.
- Diyarbakirli, N. (2002). "Eski Türklerde Kültür ve Sanat". *Türkler Ansiklopedisi III*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 827-894.
- Durkheim, E. (1964). *The Elementary Forms of the Religious Life*. London: George Allen-Unwin LTD.
- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. Çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Emiroğlu, K. (2009a). "Bayram". *Antropoloji Sözlüğü*. Ed. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 127-129.
- Emiroğlu, K. (2009b). "Kral-katli". *Antropoloji Sözlüğü*. Ed. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 499-500.
- Emiroğlu, K. (2009c). "Ruh". *Antropoloji Sözlüğü*. Ed. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 717-718.

- Emiroğlu, K. (2009d). "Totem, Totemizm". *Antropoloji Sözlüğü*. Ed. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 808-810.
- Emiroğlu, K. (2009e). "Töz". *Antropoloji Sözlüğü*. Ed. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 811-812.
- Eröz, M. (1973). "Türk İçtimai Hayatında Totemizm İzleri". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi-Zeki Velidi Togan'ın Hatırasına Armağan*. C. 5, 289-299.
- Ersoy, E. (2009). "Etnozoloji". *Antropoloji Sözlüğü*. Ed. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 290.
- Esin, E. (1978). *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Frazer, James G. (1910). *Totemism and Exogamy (A Treatise on Certain Early Forms of Superstition and Society)*. Vol. I, London: Macmillan and Co., Limited.
- Frazer, James G. (1992). *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökenleri II*. Çev. Mehmet H. Doğan. İstanbul: Payel Yayınları.
- Freud, S. (2012). *Totem ve Tabu*. Çev. Hasan İlhan. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Goldenweiser, A.A. (1912). "The Origin of Totemism". *American Anthropologist*. New Series. Vol. 14, No. 4, 600-607.
- Goldenweiser, A.A. (1918). "Form and Content in Totemism". *American Anthropologist*. New Series. Vol. 20, No. 3, 280-295.
- Gumilëv, L.N. (1999). *Eski Türkler*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Günay, Ü. ve Güngör, H. (2003). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Gürsoy Naskali, E. (2015). *Altay Destanı Maaday-Kara*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Hançerlioğlu, O. (1975). *İnanç Sözlüğü (Dinler-Mezhepler-Tarikatler-Efsaneler)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harva, U. (2014). *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. Çev. Ömer Suveren. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Hassan, Ü. (1985). *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Hoppál, M. (2015). *Şamanlar ve Semboller-Kaya Resmi ve Göstergibilim*. Çev. Fatih Sel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnan, A. (1991). "Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler". *Makaleler ve İncelemeler II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 239-252.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Jones, Robert A. (2005). *The Secret of the Totem: Religion and Society from McLennan to Freud*. New York: Columbia University Press.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kuper, A. (2005). *The Invention of Primitive Society: Transformations of an Illusion*. London & New York: Routledge.
- Küçük, A.; Tümer, G. ve Küçük, Mehmet A. (2009). *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Lang, A. (1905). *The Secret of the Totem*. London: Longmans, Green And Co.
- Lang, A. (1912). "Method in the Study of Totemism". *American Anthropologist*. New Series. Vol. 14, No. 2, 368-382.
- Lang, A. and Burne, C.S. (1902). "The Origin of Totem Names and Beliefs". *Folklore*. Vol. 13, No. 4, 347-393.
- Lévi-Strauss, C. (1991). *Totemism*. Trans. Rodney Needham. London: Merlin Press.
- Lévy-Bruhl, L. (2006). *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*. Çev. Oğuz Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Majumdar, D.N. (1930). "Totemism and Origin of Clans". *Journal of the American Oriental Society*. Vol. 50, 221-232.
- Malinowski, B. (1990). *Büyük, Bilim ve Din*. Çev. Saadet Özkal. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*. Çev. Saadet Özkal. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Osman Akinhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Morton, J. (2005). "Totemism". *The Encyclopedia of Religion and Nature*. 2 Volumes. Eds. Bron R. Taylor and Jeffrey Kaplan. London & New York: Thoemmes Continuum, 1644-1646.
- Müller, M. (1897). *Contributions to the Science of Mythology I*. London: Longmans, Green And Co.
- Ozankaya, Ö. (1984). *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi I (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Örnek, Sedat V. (1962). "İlkelerde Dinsel Temel Kavramlara Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. C. 20, S. 3-4, 255-261, <http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/2464/2236> (Erişim Tarihi: 06 Eylül 2020)
- Örnek, Sedat V. (1971). *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.

- Örnek, Sedat V. (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Özbudun, S. (2009). "McLennan, John F.". *Antropoloji Sözlüğü*. Ed. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 577-578.
- Radcliffe-Brown, A.R. (1952). *Structure and Function in Primitive Society: Essays and Addresses*. Glencoe, Illinois: The Free Press.
- Roux, J.-P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, J.-P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Service, Elman R. (1985). *A Century of Controversy: Ethnological Issues from 1860 to 1960*. London: Academic Press, Inc.
- Seymour-Smith, C. (1987). *Macmillan Dictionary of Anthropology*. London: The Macmillan Press.
- Sharpe, Eric J. (2000). *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram (Karşılaştırmalı Bir Çalışma)*. Çev. Ahmet Güç. Bursa: Arasta Yayınları.
- Sodikoff, Genese M. (2011). "Totem and Taboo Reconsidered: Endangered Species and Moral Practice in Madagascar". *Indiana University Press: The Anthropology of Extinction: Essays on Culture and Species Death*, 67-86.
- Spencer, Baldwin and Gillen, FJ. (1899a). "Some Remarks on Totemism as Applied to Australian Tribes". *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. Vol. 28, No. ¾, 275-280.
- Spencer, Baldwin and Gillen, FJ. (1899b). *The Native Tribes of Central Australia*. London: Macmillan And Co. Limited.
- Stanley, Hiram M. (1899). "Totemism". *Science*. New Series. Vol. 9, No. 234, 877-878.
- Steadman, Lyle B.; Palmer, Craig T. and Tilley, Christopher F. (1996). "The Universality of Ancestor Worship". *Ethnology*. Vol. 35, No. 1, 63-76.
- Tanyu, H. (1984). "Totem, Totemizm ve Tabu Üzerine Yeni Araştırmalar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 1, C. 26, 155-172.
- Thomson, Donald F. (1933). "The Hero Cult, Initiation and Totemism on Cape York". *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. Vol. 63, 453-537.
- Timuçin, A. (2004). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Tokarev, S.A. (1966). "The Problem of Totemism as Seen by Soviet Scholars". *Current Anthropology*. Vol. 7, No. 2, 185-188.
- Tomilov, N.A. (2013). *Batı Sibirya Türkleri*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Tylor, Edward B. (1920). *Primitive Culture II*. London: John Murray, Albemarle Street, W.

- Vasilyev, V. (2007). "Saha Halkının Kamlığı". Çev. Timur B. Davletov. *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*. Ankara: Öncü Basımevi, 25-26.
- Winick, C. (1957). *Dictionary of Anthropology*. London: Peter Owen Limited.
- Yıldız Altın, K. (2020). *Türk Kültüründe Atalar Kültü*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ziya Gökalp, (1976). *Türk Töresi*. Haz. Hikmet Dizdaroğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ziya Gökalp, (1991). *Türk Uygarlığı Tarihi*. Haz. Yusuf Çotuksöken. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.